

Київський університет ім. Тараса Шевченка

На правах рукопису

КОНИК Олександр Олександрович

ДІЯЛЬНІСТЬ СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ З УКРАЇНИ
В І І П ДЕРЖАВНИХ ДУМАХ

07.00.02 - Історія України

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1994

AB 31.850

ЛНБ України ім. В. Стефаника



00437349 (U)

Історія України XIX - початку
Історія України НАН України

Науковий керівник - доктор історичних наук,
професор В.Г.Сарбей

Офіційні опоненти: доктор історичних наук,
професор Крижанівський В.П.,
кандидат історичних наук, старший
науковий співробітник Попик В.І.

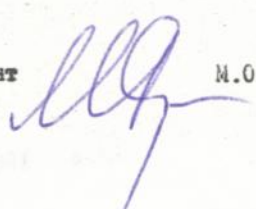
Провідна установа: Одеський державний університет
ім. І.І.Мечнікова

Захист відбудеться "20" лютого 1995 р. о 10 год.
на засіданні спеціалізованої ради по захисту дисертацій
Д.068.18/06 при Київському університеті імені Тараса Шевченка
(252017, Київ-17, вул. Володимирська, 60).

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці
Київського університету імені Тараса Шевченка.

Автореферат розіслано "12" січня 1995 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат історичних наук, доцент

 М.О.Рудь

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

В - 31.830
ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ. Дисертація присвячена вивченню діяльності представників українського селянства в I і II Державних думах Російської імперії. Саме в них українське селянство було представлено найбільш широко за всі роки існування цього представницького органу. Хронологічні рамки дослідження обумовлюються темою і обмежуються 1905-1907 роками, тобто періодом безпосередньої підготовки і роботи Державних дум I і II скликання

В дисертації розглядаються заходи царського уряду по організації думських виборів в українських губерніях, участь селянства в думських кампаніях, боротьба основних політичних сил за його підтримку на виборах і в Думі.

Визначається обсяг поняття "селянський депутат", аналізуються основні форми думської роботи українських селян - виступи на пленарних засіданнях, участь в роботі комісій, фракцій, підготівці запитів, заяв, зв'язки селянських депутатів з виборцями та з українською національною інтелігенцією.

Неупереджений розгляд цих питань дає підстави для деяких нових висновків щодо поглядів українських селян на тогочасні проблеми, їхньої політичної позиції і, певним чином, світоглядних засад.

АКТУАЛЬНІСТЬ ТЕМИ. Вивчення історії українського селянства є одним з важливих напрямків сучасних наукових досліджень в галузі історії України. Теперішні суспільні процеси, які відбуваються в Україні, підвищують наукову і політичну актуальність наукової розробки проблем цього напрямку.

Важливим видається і пізнавальне значення роботи, оскільки ступінь дослідженості проблеми не можна вважати задовільною.

Сама постановка питання про окремий розгляд частини думсь-

ких депутатів як депутатів з України за умов, що склалися в XX ст. в російському, а пізніше і в радянському суспільстві та пануючої тоді ідеології була, очевидно, неможливою. Тому парламентська діяльність українських селян залишилась практично поза увагою дослідників. З огляду ж на те, що селянство було і залишається однією з найважливіших суспільних сил в Україні, то розгляд малодослідженої і призабутої сторінки історії українського народу, що висвітлює участь представників українського селянства в роботі вищих представницьких органів на початку XX ст. може мати не лише наукове чи пізнавальне, але і певне практичне значення.

МЕТА І ЗАВДАННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ. Завдання роботи зводилося до розгляду комплексу проблем, зв'язаних з думською (парламентською) діяльністю українського селянства в 1905-1907 рр. Автор також мав за мету, ґрунтуючись на вивченні виборчих та думських матеріалів, глибше осягнути внутрішній світ українського селянства, дійти власних висновків щодо деяких усталених у свій час стереотипних поглядів на селянство, українське зокрема.

Думська робота, зафіксовані в стенограмах депутатські промови та виступи, на думку автора дисертації, дають досить вірогідний зріз настроїв і поглядів тодішнього українського селянства, що і дає підставу ставити перед собою подібні завдання.

НАУКОВА НОВИЗНА РОБОТИ ПОЛЯГАЄ В ТОМУ, ЩО:

1. Узагальнюється і систематизується попередній досвід вивчення парламентського процесу в Росії на початку XX ст. та участі в ньому представників з України.

2. Обґрунтовується необхідність окремого розгляду діяльності українських селянських депутатів в Думах як представників най-

більш численної на той час і соціально значної верстви українського народу.

3. Пропонуються критерії відбору та визначення поняття "український селянський депутат Державної думи".

4. Подається повний персональний склад депутацій з України в I і II Думах з необхідними даними анкетного характеру.

5. Аналізується та співставляється професійний, національний та партійний склад селянських депутатів з України в I і II державних думах.

6. Простежується хід виборів в українському селі до I і II дум; в контексті цього розгляду показується боротьба за селянських виборщиків з боку уряду, політичних партій і течій.

7. Виясняється політична позиція та поведінка українського селянства на виборах, селянських депутатів в Думах, їхня політична еволюція.

8. На основі розгляду всіх виступів українських селянських депутатів в Думах з основних питань висвітлюються їхні погляди на економічні, соціальні, національні та інші проблеми, виясняється рівень розвитку депутатів як селянських обранців, їх національної свідомості та ступінь впливу на них з боку політичних партій.

9. Показуються зв'язки селянських депутатів з місцями, подається статистика та географія наказів і запитів, що надійшли в думи I і II скликання з України.

10. Простежується участь українських селянських депутатів в керівних органах Дум, думських комісіях тощо.

ПРЕДМЕТОМ ДОСЛІДЖЕННЯ, таким чином, автор обрав українське селянство в специфічних проявах його буття, тобто в умовах ви-

борів і діяльності його представників в вищих представницьких органах Російської імперії. це зумовило і вибір ОБ'ЄКТА ДОСЛІДЖЕННЯ, яким стали думські стенографічні звіти та комплекс інших офіційних матеріалів, утворених в ході підготовки та роботи Дум, як-от виборче діловиробництво, звіти про роботу думських комісій, покажчики, пам'ятні книжки і т.п. як опубліковані, так і оригінальні архівні матеріали, що склали основу джерельної бази дисертації.

МЕТОДОЛОГІЧНА ОСНОВА роботи ґрунтується на принципах історизму, поєднанні конкретно-індуктивного та дедуктивно-систематичного методів дослідження як таких, що найбільше відповідають предмету вивчення і допомагають об'єктивнішому висвітленню теми.

АПРОБАЦІЯ РЕЗУЛЬТАТІВ ДОСЛІДЖЕННЯ. Дисертація обговорювалась на засіданні відділу історії України XIX - початку XX ст. Інституту історії України НАН України. Результати дослідження та висновки дисертації доповідалися автором на ряді республіканських наукових конференцій. Матеріали дисертації використовуються автором в практичній роботі з студентами Херсонського педагогічного інституту. Основні положення дисертації викладені в п'яти публікаціях.

ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ РОБОТИ. Наведений в дисертації фактичний матеріал, його наукова інтерпретація і висновки можуть бути використані при розробці широкого кола проблем з історії України, укладанні вузівських та шкільних програм. Вони можуть стати, крім того, поштовхом для пошукової праці, зокрема, шкільних вчителів з учнями стосовно депутатів-земляків на місцях, що сприяло б вихованню національно свідомого покоління на ґрунті багатой історії свого краю, свого народу, України в цілому.

СТРУКТУРА ДОСЛІДЖЕННЯ. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, заключення і додатків, в яких міститься бібліографія та списки всіх депутатів з України в I і II Державних думах з основними анкетними даними. Вони необхідні, бо без цих списків наведений в тексті статистичний матеріал був би "глухим", що було б значним недоліком, а також ще й тому, що автор не зважає своє бачення проблеми (в особливості трактування терміну "селянський депутат") єдиною можливістю. Отже публікація цих даних дасть можливість кожному скласти своє уявлення про розкриття теми дисертації - тобто списки можуть служити, власне, джерелом.

У ВСТУПІ вмотивовується вибір та актуальність теми, означаються методологічні принципи, конкретизуються завдання роботи, розглядається стан наукової розробки теми та її джерельна база.

В результаті вивчення історичної літератури з періоду, спеціальних робіт з історії російського парламентаризму, українського селянства і т.п., автор дійшов висновку, що історіографія питання практично відсутня, оскільки спеціально воно в зазначеній постановці ніким з попередників не розглядалось.

Найближчими до теми (хоч вони і не є науковими роботами) можна назвати статті публіцистичного характеру С.Сфремова, М.Грушевського, Ф.Матушевського, В.Піснячевського і деяких інших українських авторів, опубліковані в новоутвореній українській газетній і журнальній періодиці в 1906 - 1907 рр. та відповідні місця в спогадах і щоденниках Д.Дорошенка, С.Чикаленка та О.Лотоцького, видрукованих в 30-40 роки за кордоном. О.Лотоцькому, до того ж, належить одна з найбільш ґрунтовних публікацій в "Украинском вестнике" (№№ 10, 11, 12 за 1906 рік) яка, як показує

порівняльний аналіз, лягла в основу висвітлення даного сюжету і в узагальнювальних роботах пізніших часів, 50-х і навіть 90-х років (зауважимо, що наведені в статті дані вимагають певних коректив, хоча б з-за того, що О.Лотоцький в своїх статистичних викладках зовсім не враховував депутатів Таврійської губернії, тощо).¹

Найбільш значними з робіт українських радянських авторів, в яких розглядалися окремі аспекти обраної нами теми є дисертаційні дослідження і статті Л.М.Іванова, Г.О.Германа, Б.І.Михайлової, О.І.Нільве та монографії Ф.Є.Лося і М.Н.Леденка. Діяльність українського селянства в Думах трактувалась в них в основному за традицією, започатковану ще статтею Л.М.Іванова в 1949 році, що інтерпретувала її як "буржуазно-націоналістичну"² (здається, що пером вченого в даному випадку було просто оприлюднено ідеологічні вказівки ЦК партії, оскільки стаття носить помітні сліди впливу сумнівистої постанови ЦК Компартії України 1947 р. "Про політичні помилки та незадовільну роботу Інституту історії АН України").

1. Див., наприклад: Обозреватель (Лотоцький О.) Депутаты с территории Украины и деятельность их в Государственной Думе // Украинский вестник. - №10. - С.728; Історія Української РСР. - Т.І. - К., 1953. - С.619-620; Субтельний О. Україна: Історія. - К., 1991. - С.265.

2. Іванов Л.М. Революция 1905-1907 гг. на Украине // Революция 1905-1907 годов в национальных районах России. - М., 1949. - С.14-106. Див. також: За создание марксистско-ленинской истории Украины (редакційна стаття) // Правда України, - 1947. - 3 окт.

Російська радянська історична література з питань парламентаризму або участі селянства в подіях 1905-1907 років також розвивала в основному одну, канонізовану ленінську тезу: селянство є союзником пролетаріату в боротьбі з царизмом і власні інтереси воно може задовольнити тільки на цьому шляху.¹ Найвагомішими з робіт російських радянських авторів, що містять значний фактичний матеріал про роботу I і II Дум є статті і монографії Л.Т.Сенчакової, Д.О.Колесніченко та, особливо, Є.Д.Черменського і С.М.Сідельнікова. Роботи останнього, як і одна з вкрай нечисленних праць українських авторів з думських питань, монографія В.І.Попика, складала для нас значний інтерес як в фактологічному, так і в методологічному плані.²

Що ж стосується відношення до селянства і планів щодо нього з боку різних політичних сил, то самостійну роль йому відводили хіба що урядовці, проєктуючи Думу, і то в ролі "баласту", що має урівноважити розхитаний державний корабель. Але в літературі, випущеній в світ до 1917 року знаходимо все-таки значно більш широкий (порівняно з радянськов літературов) спектр поглядів на селянство, в тому числі на селянських депутатів в Думі.

1. Практично вичерпний на сьогодні аналіз літератури, що так чи інакше стосується проблеми "В.І.Ленін і парламентаризм" див. в роботі: Крижановский В.П. Большевики и парламентаризм в России: историография проблемы: Дис. ... д-ра ист. наук. - К., 1991.

2. див., зокрема: Сидельников С.М. Образование и деятельность первой Государственной думы. - М., 1962; Попик В.А. Политическая борьба на Украине вокруг выборов в III Государственную думу. - К., 1969.

Висвітлення проблеми в дореволюційних роботах велось чи то з поміркованих позицій авторів, як, наприклад, у М.Могилянського, чи то із захоплених (В.Богораз-Тан), чи то із зневажливо-презирливих (П.Мілюков), або навіть відверто-ворожих щодо будь-яких "іногородців" в Думі (В.Герье).¹

В цілому можна зробити висновок, що проблема діяльності українських селянських депутатів в Думах перших двох скликань в історичній літературі висвітлювалась зовсім недостатньо і лише в наизагальніших рисах. Це дає підстави для розгляду її в окремому дисертаційному дослідженні.

Джерельна база дисертації, як вже зазначалося, включає в себе як опубліковані, так і оригінальні архівні матеріали. Причому ситуація в історіографії склалася таким чином, що до останніх можна прирівняти і опубліковані ще в 1906-1907 рр. стенографічні звіти та інші офіційні матеріали, що утворились в результаті діяльності I і II Дум, оскільки вони були заборонені ще в царські часи, після розпуску II думи в червні 1907 року. Практично не використовувалися вони як матеріал для вивчення історії українського селянства і в радянський період.²

1. Могилянский М. Первая Государственная дума. - СПб., 1907; Тан В.Г.(Богораз). Мужики в Государственной думе. - М., 1907; Милуков П. Год борьбы. 1905-1906. - СПб., 1907; Герье В. Вторая Государственная дума. - М., 1907.

2. Государственная дума. Стенографические отчеты. Сессия первая. Тт. I-II. - СПб., 1906; Государственная дума. Обзор деятельности комиссий и отделов. - СПб., 1907; Указатель к стенографическим отчетам. Второй созыв. 1907 год. - СПб., 1907, і т.п.

Неопубліковані документи з архівосховищ залучались для більш повного висвітлення таких аспектів проблеми, як вибори в Україні, особливо в селі, позадумської діяльності депутатів, їх взаємин з виборцями та деяких інших. З основного це були документи з фондів центрального Державного Історичного архіву України (ф. 273, 274, 301, 313, 336, 386, 419, 1235, 1439, 1599, 2227). Деякі матеріали біографічного характеру знайдено у відділі рукописів центральної наукової бібліотеки НАН України імені Б.І.Вернадського (Ф.Х). Недостачі матеріали щодо дії бюрократичного виборчого механізму на рівні волості і села запозичено з фондів Херсонського (Ф.206) та Черкаського (Ф.18,751, 2475) облдержархівів. Зазначимо принагідно, що матеріали обласних архівів з нашої проблеми однотипні, зведені в справи згідно з певною номенклатурою (виборчі списки, балотувальні листи, журнали засідань виборчих комісій тощо) і, очевидно, ще чекають свого дослідника і спеціальних математичних методів дослідження.

Використана також велика кількість допеміжних матеріалів з української періодичної преси, особливо з газет "Громадська думка", "Рада", тижневиків "Український вестник", "Рідна справа - Бісті з думи", журналів "Нова громада", "Літературно-науковий вісник", та деяких російських періодичних видань.

В цілому наявна джерельна база дозволяє з необхідною повнотою висвітлити проблеми, означені темою цього дослідження.

РОЗДІЛ перший "УКРАЇНА У ВИБОРЧИХ КАМПАНІЯХ ДО ПЕРШИХ ДВОХ ДЕРЖАВНИХ ДУМ" присвячений вивченню винесеного в назву кола питань з метою з'ясування обставин, які привели українських селян в I і II Думи. Дві виборчі кампанії розглядаються в одному розділі тому, що вибори до обох Дум проходились на підставі одного і того ж виборчого закону і в майже однакових політичних умовах (стану

посиленої охорони, адміністративних утисків, обмеження продекларованих у ковітні 1905 р. свобод тощо). Були й певні відмінності - вони показані в розділі, - але в цілому і в політичному, і в організаційному плані другі вибори мало чим відрізнялися від перших.

Україна об'єктивно займала важливе місце в започаткованій урядом думській кампанії, що мала сприяти збереженню самодержавства за фасадом "конституційної монархії", оскільки Україна мала високу концентрацію селянського населення (а селянство вважалось традиційно консервативною масою), і розгалужену систему російської адміністрації.

Згідно з законом 6 серпня 1905 року ("булигінським") українські губернії делегували 102 депутатів, яких мали обрати з свого середовища виборщики на губернських зборах. Таких виборщиків мало бути 1477 осіб від 9 губерній і міст Катеринослава, Києва, Одеси і Ларкова. З цього числа 576 виборщиків давала землевласницька курія, 394 - міська і 507 селянська, тобто виборщики від волостей. Селяни мали право обов'язкового представництва (щонайменше по одному депутату від губернії, окрім тих, що могли бути обраними на загальних підставах). Законодорадча "булигінська" дума мала розпочати роботу в січні 1906 року.

Підготовка до її скликання розпочалась в Україні вже в серпні, але, як видно з виборчих матеріалів, велась вона мляво, чиновники, ніби за віковою звичкою, та і, очевидно, відчувачи настрої центру вести реформи, нічого не міняючи, не спішили з здійсненням основних виборчих заходів - укладанням виборчих списків і т.п., прикриваючись новизною справи, неясністю багатьох положень закону, зокрема щодо участі в виборах селян - власників своєї землі чи надільної, козаків, чиншовиків і т.п., тим більше,

що була можливість посилатися на об'єктивні умови - збройні заворушення, страйки залізничників і поштовиків тощо.

В цілому можна говорити про те, що виборчі міроприємства за станом на грудень 1905 р. в основній своїй частині були не виконані передусім чиновниками на місцях, що робило справу скликання Думи в січні питанням проблематичним, якщо не безнадійним.

Ця обставина надає дещо іншого освітлення ситуації з бойкотом лівими партіями як самої ідеї Думи, так і виборчих заходів уряду на цій стадії. Принаймні, стосовно України, особливо українського селянства, вплив на розвиток подій з боку цих партій (особливо більшовиків) видається значно перебільшуваним в радянській історіографії. Хоч певний політичний тиск бойкоту, безумовно, поряд з іншими факторами, аж до міжнародних включно, зіграв свою роль при підготовці нового виборчого закону 11 грудня 1905 р., що доповнював і розвивав закон 6 серпня.

Згідно з ним Дума, термін скликання якої переносився на квітень 1906 р. одержувала обмежені законодавчі повноваження. Дещо розширивався (при збереженні загальної кількості депутатів і виборщиків) її соціальний спектр - за рахунок селян-власників 1/10 цензу (стосовно України це складало 10 десятин) та певних категорій службовців. Були "враховані" і інтереси бойкостувчих робітників - з міської курії виділялась тепер в окрему робітничу (40 виборщиків від України), - але їм, на відміну від селян, було відмовлено в праві мати свого депутата в Думі в обов'язковому порядку. Тому виборщики-робітники на губернських зборах всіляко підкреслювали своє селянське походження і, здебільшого, одержували підтримку селян.

І тепер уже, коли, після поразки грудневого повстання уряд відчув під ногами твердий ґрунт, а чиновники на місцях - недос-

значні інструкції, ніякі бойкоти не змогли зірвати підготовки і проведення виборчих зборів (в Україні - з 26 березня по 20 квітня 1906 р.) і початку роботи Думи 27 квітня.

Репресивні органи одержали свободу рук, аж до права розстрілів і підпалів домівок непокірних, а за спроби бойкоту чи обструкції можна було дістати від кількох місяців до кількох років в'язниці або арештантських рот. Село жорстко блокувалось від впливу "... шляхтичів без надобности звреєв, земських служачих и студентів"¹, хоч у цьому не було особливої потреби, оскільки селянство України в своїй масі вірило в Думу і надіялось з її допомогою добитись землі.

Де враховували в своїй виборчій діяльності в українських губерніях різні політичні партії, що або шукали підтримки у селян, обіцяючи їм вирішити аграрне питання, або старалися залучити їх до бойкоту чи переконати в необхідності захоплення землі силою. При цьому праві партії особливу надію покладали на своїх прихильників з органів повітового і волосного управління, кадети - на земських діячів (де вони були), есери і взагалі народники - на сільську інтелігенцію, соціал-демократи - на робітників - вихідців з села. Українські національні партії не набрали ще на той час сили і блокувались з загальноросійськими, зокрема УДРП з кадетами. Партії в своїй боротьбі за голоси виборців практично дискредитували одне одну і тільки посилювали недовірливе ставлення українських селян до більшості з них.

Не кращим чином "боролись" за українське селянство офіційні структури. Для того, щоб в Думу пройшли покірні уряду селяни, адміністрація вживала різних заходів. Найбільш характерними з них

були репресії щодо потенційно неугодних уряду кандидатів в депутати (арешти, адміністративна висилка, залякування а то і застосування фізичних розправ і т.п.). З свого боку виборчі комісії, переважно дворянські за складом, вдавалися до різних хитрощів, коли включали до списків виборців "мертві душі" або штучно зменшували фактичне селянське землеволодіння, щоб зменшити таким чином кількість селян на повітових зборах дрібних землевласників, призначали виборчі з'їзди у віддалених місцях повітів, у вихідні або святкові дні, щоб більшість селян не захотіла туди їхати, вдавалися до підкупів і сповання виборщиків і т.і.

Все це, зрештою, приводило до не зовсім очікуваних результатів - селяни скрізь вперто просували своїх власних депутатів, забалотували всіх не-селян, хоч об'єктивно це не завжди йшло на користь справі (так забалотували, зокрема, відомого українського діяча і мецената С.Чикаленка). Проте на заключній стадії виборів, зрозумівши, що одних обіцянок кандидата "стояти за землю" мало, що потрібні і люди, котрі знають, як це робити, селяни підтримали своїми голосами тих із української інтелігенції, які подолали перші кола виборів (М.Біляшівського, П.Чижівського, В.Шемета та ін.), хоч вони були дворянами і висувались здебільшого кадетами.

Найбільшого успіху в перших лумських виборах в Україні добилися кадети, завдяки гнучкій тактиці і врахуванню місцевих умов. Їхня програма передбачала передачу землі селянам, але не в такий радикальний спосіб, як це декларувалось іншими. А оскільки на губернських зборах значний вплив в селянських депутаціях мали заможні селяни, цього на той час було досить, щоб забезпечити загальну перемогу кадетів в більшості українських губерній. Тим більше, що кадети обіцяли також вирішити деякі націо-

нальні питання (початкова освіта рідною мовою тощо).

Друга думська виборча кампанія, офіційно призначена в Україні з 10 січня по 10 лютого 1907 р., як вже зазначалося, в основному відбувалася за схожим сценарієм. Найістотніші відмінності її від перших виборів полягали, передусім, у врахуванні урядом фактору участі у виборах популярних першодумських діячів та вжитті заходів по їх нейтралізації (чому немало сприяли самі ці діячі, підписавши 10 липня 1906 року т.зв. "Биборзьку відозву"). Це дало уряду підставу до притягнення більшості з них до карної відповідальності, що було несумісним з статусом кандидата в депутати). Крім того, центральний уряд здійснював тепер більш жорсткий контроль за діями виконавчих ланок на місцях, до губернаторів включно. На других виборах, на відміну від перших, на офіційному рівні залучались до виборів православні священники. Синод 12 грудня 1906 р. прийняв з цього приводу спеціальне зобов'язуваче рішення. Важливим заходом було також Сенатське роз'яснення до закону 11 грудня (жовтень 1906 р.). Воно перекривало доступ в Думу представникам соціальних груп, що проходили раніше як селяни (як, наприклад, першодумські депутати з України адвокат І.К.Заболотний або професор Т.В.Локоть). Тепер же від волостей пропонувалось обирати "... лише таких селян, які мають садибну осідливість і ведуть власне господарство".¹

Були певні відмінності і в політичній міжпартійній боротьбі на других виборах. Жорсткіше переслідувались кадети, головна першодумська партія, але взяли участь у виборах ліві партії, які бойкотували перші вибори. Есери навіть пригнали на період виборчої кампанії терористичні акти. Енеси, скориставшись з трудовицької популярності, конституційвалися для виборів в "народно-соціал-

лістичну (трудова) партія", єдиним представником якої з України став В.В.Волк-Карачевський, інтелігент з старовинного українського роду з Чернігівщини. До складних виборчих комбінації вдалися більшовики, переклавши при посередництві меншовиків турботи про вибори в українському селі на українську с.-д. "Спілку".

Більш чи менш конкуруючи між собою за українських виборців, російський уряд, преса і партії дружно виступали проти українського руху, що був присутнім на виборах в особі УДРП, УСДРП і Української народної партії (УНП).

В результаті виборів виявилось, що основної мети уряду, тобто створення покірної Думи, як і під час перших виборів, досягти не вдалося. Деякі зміни, зокрема в політичній орієнтації частини української депутації були, але в цілому в ході перших і других думських виборів українське селянство знайшло в собі досить політичного чуття, організованості та здорового глузду, щоб обрати депутатів, які захищали і відстоювали б в Думі перш за все селянські інтереси, а не чийсь партійні домагання.

В РОЗДІЛІ другому "СЕЛЯНСЬКІ ДЕПУТАТИ З УКРАЇНИ В І ДУМІ" подається аналіз складу депутатів та їх діяльності в І Думі. Обгрунтовується обсяг поняття "селянський депутат". Розглянувши різні точки зору, дисертант пропонує вважати такими всіх депутатів селянського походження, оскільки це дозволяє позбавитись різночитань (та й вибори 1906 року проводились саме на становій основі).

Селянами за походженням в українській депутації першої Думи було 56 депутатів з 102, з інших верств населення: 35 дворян, 5 міщан, 1 - духовного звання, 3 - невизначеного стану. За професійними заняттями, проте, лише 34 з 56 депутатів були хліборобами, - інші 24 або поєднували працю на землі з додатковими заняттями,

або працювали в основному в місті. Тобто селянські депутати диференціюються таким чином на власне селян і на селян за походженням, котрі не поривали зв'язків з селом і постійно це підкреслювали в думі. З таких було: робітників - 8, сільських посадових осіб - 5, сільської інтелігенції - 7, інтелігенції - 3, не визначених занять - 1. Наголошується та обставина, що всі робітники, зокрема, були представниками нового класу в першому поколінні і обрані були завдяки селянам. З інтелігентів, крім названих уже адвоката Заболотного і професора Локотя, селянином значиться А.Г.Бязлов, мировий суддя з Київщини.

Національний склад в основному відбивав структуру населення України і політику царського уряду щодо неї: з 58 селянських депутатів 41 називали себе українцями, 15 - росіянами, був один етнічний поляк та один німець. Характерно, що українець, вихідець з замкнутої селянської родини на Поділлі І.К.Заболотний, людина з вищою освітою, назвав себе (один з 13 депутатів-селян від Подільської губернії) "росіянином".

Партійність (або політична орієнтація) селянських депутатів, як вона зафіксована в джерелах, була такою: соціал-демократів - 4, трудовиків - 28, кадетів - 5, правих - 1, позапартійних - 15, не визначеної партійності - 5. Треба зазначити, проте, що ці дані не були усталеними, оскільки в думських фракціях склад постійно змінювався, тим більше, що I Дума існувала недовго.

Зрештою на практиці важливішим було не те, до якої партії, національності чи соціальної групи відносив себе депутат, а як він відстоював в Думі інтереси тих, хто його послав - тобто більшості українського народу. Думська діяльність протікала за трьома напрямками: Їх участі в думських дебатах, парламентських заявах і запитах а також в створених Думою комісіях.

За нашими підрахунками, за весь період діяльності Думи виступили 19 селянських депутатів з України, близько 70 разів на 28 засіданнях (без врахування закритих). Найактивнішими з них були депутати селянського походження - їх виступило 9 з 24-х, тоді як селян-хліборобів - 10 з 34-х. Деякі з селян, як А.Ф.Грабовецький і М.С.Онацький з Полтавщини, виступали українськов мовою. Основні теми виступів - аграрне питання, громадянські права, національне питання (в зв'язку з чорносотенними програмами). Детальний аналіз виступів кожного з депутатів показує, що для українських селян притаманним був демократизм, прагнення одержати поміщицьку землю ненасильницьким шляхом, осуд імперської політики розпалювання міжнаціональної ворожнечі.

Це підтверджує також розгляд заяв і запитів, що їх приймали депутати, аналіз підписів під ними. Коло депутатів, що проявили себе в цьому виді парламентської діяльності більш широке. Зокрема, проливається світло на політичну позицію селян-хліборобів, які в Думі не виступали. Це були депутати з Волинської, Таврійської та Катеринославської губерній. Загалом селянські депутати підписали близько половини з 383 зареєстрованих канцелярією думи запитів, які стосувались різних беззаконь в Російській імперії (здебільшого в українських губерніях.) Лідером тут був А.Ю.Тесля з Полтавщини, який підписав 71 документ такого характеру. Тільки четверо депутатів (та ще депутат з Херсонщини В.Г.Леонов, що з обережності взагалі відмовився працювати в Думі) ніяк не проявили себе в Думі. Це І.М.Крук з Подільської губернії, Т.В.Лопатюк та П.С.Погребняк з Волині а також І.А.Стрельцов, волосний старшина з Харківщини (при цьому Т.В.Лопатюк був під таємним наглядом поліції за зв'язки з земляками).

Що стосується роботи комісії, то вони так і не встигли практично піти далі організаційного етапу. Проте депутати з України були представлені в більшості з них. Селянин за походженням, С.М. Рижков з Катеринославщини, був навіть у керівництві Думи як товариш (заступник) її секретаря. Найбільше з українських депутатів, 19 з 91, було в аграрній комісії, створеній 6 червня 1906 р. 10 з них були селянами, і це була комісія, участь в якій брали представники від усіх 9 губерній Російської імперії.

Отже, Дума створювала комісії, готувала ґрунт для конституційних реформ. Структурувався склад Думи, уточнювались платформи. Впритул підійшли до створення власної фракції і українці, утворивши 1 (14) травня 1906 р. Українську думську громаду, в якій тільки активну участь брало більше 20 селянських депутатів. Всі готувались до довгої планоїрної роботи. Проте 8 липня 1906 р., значно раніше визначеного терміну, Державну думу цар розпустив

РОЗДІЛ третій "ДРУГА ДЕРЖАВНА ДУМА І УЧАСТЬ В НІЙ СЕЛЯНСЬКИХ ДЕПУТАТІВ З УКРАЇНИ" присвячений розгляду сюжетів, пов'язаних з обставинами розпуску I Думи та роботою селянських депутатів з України в II Думі. Таке поєднання викликане тим, що скликана на підставі старого виборчого закону II Дума була прямою спадкоємицею першої, в якій були витоки основних колізій навкруги і всередині I Думи.

Головнов причинов розпуску I Думи були не палкі промови в Думі в травні-червні 1906 р., коли уряд брутально знехтував думськими проектами вирішення аграрного питання, а загострення обставинки на місцях у зв'язку з цим. За новизнов справи губернатори були стривокені активними зв'язками з земляками таких депутатів, зокрема, як З.І.Вировий з Київщини, І.П.Муриленко з Чернігівщини, С.М.Рижков з Катеринославщини та інших, задумувались над тим, як

обійти депутатський імунітет. Неочікувана властями активність депутатів, швидке зростання їхньої популярності і підтримки йшло врозріз з інтересами самодержавства. Думу розпустили, поки процес не зайшов надто далеко. Це не викликало різкого протесту в країні, як на те розраховували кадетські лідери Думи.

Цей добре виважений і взаємоув'язаний з наступними виборчими міроприємствами уряду крок, проте, не приніс бажаних результатів. Депутатський склад II Думи був не набагато приємніший уряду, ніж перший. Хоч зміни, звичайно, були, і стосовно української депутації, досить помітні, - і в становому, і в національному, і в партійному відношенні.

Збільшилась кількість селянських депутатів (62 в II-й проти 56 в I Думі), а також духовенства (4 проти I). З'явилися поодинокі представники чехів, греків, значно зросла кількість росіян (38 проти 28) і правих (17 проти I). Деякі з цих змін можна пояснити короткішими діями уряду і право-націоналістичних сил в Україні і в цілому по державі. Останні мали великий вплив у найвищих сферах, і характерними є рядки Маніфесту Миколи II від 3 червня 1907 р. "... Створена для зміцнення Держави Російської Державна дума повинна бути російською і по духу. Інші народності, що входять до складу Держави нашої, повинні мати в Державній думі представництво, ... але не повинні й не будуть там в числі, що давало б їм можливість бути вершителями питань чисто російських".¹

Таке явне прагнення царизму до дальшого обмеження національних громадянських прав національно свідомі представники україн-

1. Цит. за: Справочник. Составлен приставской частью Государственной думы. - СПб., 1910. - С.6.

ського селянства бачили і розуміли. Отже, вони підтримали в II-й Думі програмні положення УДРП про красву автономію України і за-
провадження в ній місцевого Сейму.

Взагалі українська тема, особливо стараннями полтавського де-
путата Ю.А.Сайка, значно ширше ставилась в II Думі. Характерно,
що за умов практичної відсутності там національної української
інтелігенції, турботу про українську справу взяло на себе селян-
ство. В промовах його представників (виступало 17 депутатів), пе-
редусім розглядалось аграрне питання в Україні (пропозиції майбу-
тнього землеустрою - від приватного землеволодіння до красвої на-
ціоналізації, тобто передачі земель українському народу), обгрун-
товувалось історичне право українських селян на свої землі тощо.
Гостро ставилось, зокрема в виступах Є.К.Чигирика і В.Г.Сахна з
Київської, В.І.Хвоста з Чернігівської, деяких інших селян питання
національної культури та освіти.

Значну допомогу в цьому надавала селянським депутатам Україн-
ська думська громада, що постала на основі напрацьованого в I-й
Думі досвіду вже 4 березня 1907 р. А II березня, на другому засі-
данні, було обране її керівне ядро - бюро з 7 осіб, четверо з
яких були селянами. це С.В.Нечитайло з Київщини, А.Н.Наумчак з
Поділля, чернігівець В.І.Хвіст (пройшов в Думу як єдиний есер з
українських губерній), та вищезгаданий Ю.А.Сайко. Громада підтри-
мувала тісний зв'язок з виборцями, випускала тижневик "Рідна сп-
рава - Вісти з Думи", багато працювала над роз'ясненням програм-
них положень УДРП. Закономірною була еволюція Громади до більшої
організованості. Поглиблення протиріч з схильним до авторитаризму
керівництвом фракції трудовиків, що не хотіло визнавати окремих
українських інтересів (до цієї фракції спочатку входило багато
селянських депутатів з України), привело до заяви 24 травня 1907 р.

про вихід українців з інших фракцій і утворення окремої Української фракції.

Як і в I Думі, українське селянство було представлене своїми депутатами в усіх комісіях, яких в II Думі було дещо більше. Що стосується запитів, то їх було значно менше - всього 37, з них зовсім мало з України. Як вважали авторитетні і в II Думі кадети, запити як форма роботи дискредитували себе в I Думі, тому тепер їх відправляли в канцелярію для передачі міністерствам без обговорення. Депутати збились зосередитись на законотворчій роботі.

Проте II Дума не надовго пережила першу. Остаточою оволодівши ситуацією в країні та скориставшись формальною підставою, що виникла в зв'язку з звинуваченням соціал-демократичної фракції Думи в підіривній діяльності (в число звинувачуваних входили і українські робітники, селяни за походженням), Микола II третього червня 1907 року розпустив II Думу з одночасною зміною виборчого закону. Новий закон практично унеможливив подальше представництво національних демократичних сил в думі. Тим самим була перегорнута ще одна з повчальних сторінок в історії українського народу під владу Російської імперії.

В ЗАКЛЮЧЕННІ викладено основні положення дисертації, що виносяться на захист. Зокрема, зазначається, що спроба царського уряду створити покірну видимість парламенту в 1906-1907 рр. з рахунок селянської, як здавалося, темної і монархічно настроєної маси, не вдалася. Не було враховане вікове стремління селянства до землі і століттями накопичувана неприязнь до помісного дворянства, чий інтерес передусім відстоювало царське самодержавство.

Українське селянство в 1906-1907 рр. не стало сліпим виконавцем чужої політичної волі, а знайшло в собі досить сили і організованості, політичного чуття щоб провести в Думу передусім свої

власних кандидатів, або тих з представників інтелігенції, хто найбільш адекватно відбивав глибинні потреби селянства, насамперед в землі. Українське селянство не стало лише об'єктом чийогось впливу, але було також об'єктом самостійного вибору і дії. Його позиція на виборах часто була ключовою.

Неучасть українських селян в бойкоті першої Думи, невідтримка більшість селянських депутатів крайніх точок зору на головне думське питання, питання про землю, свідчить не про "конституційні ілюзії" селянства, а про розуміння ним своєї важливої ролі в суспільстві, права самому обрати форму боротьби за свої інтереси, намагання демократичним шляхом, використовувачи нові можливості розв'язати аграрний вузол в Україні, повернути собі землі, захоплені свого часу Польщею, потім Російською державою, помісним дворянством, не ущемляючи при цьому інтересів сусідніх народів. Це розуміння підтримувалось історичною пам'яттю українського народу, про що свідчать практично всі думські виступи українських селян з аграрного питання.

Аналіз поглядів українських селянських депутатів перших двох Дум на шляхи розв'язання аграрного питання не підтверджує широко розповсюдженої раніше точки зору про мало не одностайні вимоги націоналізації землі. Визнавалась в принципі необхідність переходу державного і великого приватного землеволодіння в руки народу, форму к майбутнього землевлаштування - обчинну чи подвірну, з правом продажу землі чи ні тощо - мали вирішувати на місцях. Навіть коли деякі українські депутати-трудовики прямо говорили про необхідність націоналізації землі, то мова в них ішла насамперед про краще землеволодіння, як і у представників інших національних меншин, тобто про створення земельних фондів народів, які населяли Російську імперію. Це дещо інше, ніж зді-

иснена пізніше нібито волею народу націоналізація землі державою.

Участь українських селянських депутатів в роботі I і II Російських Державних дум збагатила політичний досвід українського селянства, сприяла зміцненню національної свідомості українського народу. Особливу роль в цій справі відіграло об'єднання депутатів в Думі на національному ґрунті, утворення Українських думських громад. Побутовчі раніше звинувачення їх учасників в націоналізмі нічим не обґрунтовані, оскільки представники кожного народу в Думі виборювали передусім права для свого народу, до того ж, українські депутати старалися робити це з врахуванням інтересів усіх, хто жив на українській землі.

Думська діяльність українського селянства показала схильність його до демократичних, ненасильницьких способів вирішення найскладніших питань, і тільки грубе нехтування народними потребами змушувало українське селянство вдаватися до інших засобів боротьби. Сама наявність досить чисельної української селянської депутації в Думах, виступи її представників, в деяких випадках навіть мова і одяг сприяли, принаймні, засвідченню того, що український народ існує, що він розуміє свою самобутність, має свої інтереси та відстоює їх.

Підтримка селянськими депутатами в Думі нечисленної української інтелігенції була значним стимулом в її діяльності, відкривала нові перспективи національно-визвольної боротьби, підтверджувала життєвість ідей українського визвольного руху та необхідність і корисність національно-виховної роботи.

Історія перших спроб введення в багатонаціональній самодержавній Російській імперії установи парламентського типу показала несумісність демократичних установ з Російською бюрократич-

ноє державою, а діяльність Дум перших двох скликань була розцінена реакційними колами останньої як потенційна загроза і для самодержавної монархії, і для імперії в цілому. Передчасний їх розпуск підтвердив закономірність постановки питання про запровадження в Україні та інших місцях Російської імперії автономного самоврядування з власними законодавчими органами. ця думка в подальшому вже ніколи не зникне з палітри українського національного буття, трансформувавшись з часом до визнання необхідності державного суверенітету.

ПУБЛІКАЦІЇ ПО ТЕМІ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Українські селяни в І і ІІ Державних думах // Друга Всеукраїнська науково-теоретична конференція "Проблеми національного руху на Україні (до 1917 року): Тези доповідей. - Ч.П. - Київ - Миколаїв, 1992. - С.15-16.

2. Селянські депутати від України та українське питання в І та ІІ Державних думах // Місце України у світовій історії та особливості вивчення даної проблематики в педагогічному вузі: Тези доповідей міжкузівської науково-практичної конференції. - Київ: КДПІМ, 1992. - С.51-53.

3. Перші вибори до Державної думи в Житомирі (1906 р.) // Житомир в історії Волині і України: Тези Всеукраїнської наукової краєзнавчої конференції. - Житомир, 1994. - С.50-52.

4. Україна у виборчих кампаніях до перших двох Державних дум Російської імперії. - Херсон, 1994. - 41 с. - Деп. в ДНТБ Укр. 10.03.94, № 471 - Ук 94.

5. Селянські депутати з України і петербурзький Український парламентський клуб (1906-1907 рр.). - Херсон, 1994. - 26 с. - Деп. в ДНТБ Укр. 10.03.94, № 472 - Ук 94.

A N N O T A T I O N

KONIK A.A. Ukrainian peasant deputies' activity in the I and II State Dumas.

The thesis is presented for academic degree of candidate of History; speciality 07.00.02.- History of Ukraine, the Kiev State University, Kiev, 1994.

The work (on the right of a manuscript) deals with the problems connected with elections to the I and II State Dumas in Ukrainian villages in 1906-1907.

The Ukrainian peasant deputies' participation in the Duma plenary meetings and their activity in different commissions, etc. are studied. In this work you can follow points of view of Ukrainian peasant deputies on actual problems of the time.

It is determined that the Ukrainian peasantry during the election campaigns and in the Dumas was an independent subject of action and defended its national peasant interests giving preference to democratic nonforcible methods.

A Н Н О Т А Ц И Я

КОНИК А.А. Деятельность крестьянских депутатов с Украины в I и II Государственных думах.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук по специальности 07.00.02 - история Украины. Киевский гос. ун-т, Киев, 1994.

Диссертация является рукописью. В работе анализируется комплекс проблем, связанных с выборами в I и II Государственные думы в украинском селе (1906-1907 гг.) и участием украинских крестьянских депутатов в думских пленарных заседаниях, работе комиссий и др. Рассматриваются основные точки зрения крестьянских депутатов на актуальные проблемы того времени.

Установлено, что украинское крестьянство в избирательных кампаниях и в Думах выступало самостоятельным субъектом действия и отстаивало свои национальные крестьянские интересы, отдавая предпочтение демократическим, ненасильственным методам.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: Державна дума, українські селянські депутати, виборчі кампанії, парламентаризм, аграрне питання, національне питання.

AB 31.850

1994

Заказ 77

Тираж 100

Подразделение оперативной полиграфии Херсонского центра научно-технической и экономической информации, 325036, г.Херсон, ул.Перекопская, 175, тел.51-17-61.